

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

Стаття посвячена рассмотрению проблемы корреляции между искусством и наукой. В ней анализируются структура, механизмы, особенности и закономерности творческой деятельности, а также проводится сравнение творческих процессов и интенций, которые происходят в сфере искусства и науки с целью оценки уровня их взаимосвязи и различия.

Ключевые слова: искусство, наука, творчество, интуиция, догадка, предположение, гипотеза, критика, теория, проектирование, верификационное требование, проблемная ситуация.

The article is devoted to the problem of correlation between art and science. It analyzes the structure, mechanisms, features and regularities of creative activity, as well as compares creative processes and intentions that are taking place in the field of art and science in order to assess the level of their relationship and distinction.

Keywords: art, science, creativity, intuition, insight, assumption, hypothesis, criticism, theory, projecting, verification requirement, problematic situation.

М.М.Орищенко

КРИЗА СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ (філософський аналіз з позицій постпозитивізму)

У статті зроблена спроба комплексного філософського аналізу кризового стану сучасної психологічної науки з позицій постпозитивізму. Розглянуто та узагальнено досягнення дослідників даної проблеми. Зроблено спробу проаналізувати динаміку і спрямованість зростання наукового знання в психологічній науці. Основою даного аналізу стали філософсько-наукові теорії постпозитивізму, що дозволяє по-новому поглянути на розвиток психологічної науки в ХХ столітті та її перспективи в столітті ХХІ.

Ключові слова: криза, психологія, парадигма, зростання наукового знання.

Питання майбутнього психологічної науки і перспектив її розвитку тим більше займають наукове співтовариство, чим довше стоїть на порядку денному питання про причини і витоки її сучасного стану. Все більша атомізація психологічних шкіл і зростаючий розрив

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

між науковою теорією і практикою в психології, ймовірно, потребує більш глибокого історичного та філософського аналізу росту наукового знання в рамках психологічної науки, що, обумовлює актуальність обраної теми. «Все більший розрив практики та теорії в цій області психології (психологія особистості) загрожує жахливими наслідками для всієї психологічної науки» [13, с. 114].

Метою даної статті є розгляд сучасного стану психології крізь призму сучасних концепцій філософії науки. Робиться спроба проаналізувати динаміку і спрямованість зростання наукового знання в психологічній науці. Підставами такого аналізу стали філософсько-наукові теорії постпозитивізму. Актуальні і сьогодні, дані теоретичні моделі можуть стати новою платформою для розгляду нагальних проблем психології.

Найбільш пильна увага до процесів розвитку науки та психології в тому числі, пов'язана, перш за все, із зародженням постпозитивізму в філософії науки. У зв'язку з даною проблематикою, серед інших варто виділити роботи К.Поппера, І. Лакатоса, Т. Куна та П. Фейєрабенда.

Сьогоднішня психологічна наука відрізняється аж ніяк не відсутністю об'єднуючої всі напрямки глобальної теорії. «Сучасна психологія страждає (про це в першу чергу свідчить криза) від взаємного нерозуміння психологів, які належать різним напрямкам і школам, а також через відсутність змістовної конструктивної комунікації» [6, с. 24]. На чому ж базується дане «нерозуміння»? Т. Кун вказує на залежність росту наукового знання і залежність кола поставлених науковим співтовариством проблем від соціального та історичного контексту, а також особистості вченого (психологічний аспект). «Формотворчим інгредієнтом переконань, яких дотримується дане наукове співтовариство в даний час, завжди є особисті та історичні чинники – елемент по видимості випадковий і довільний» [4, с. 21]. Таким чином, виникаючи в різних історичних і соціально-культурних обставинах, різні психологічні теорії та школи у своїх наукових дослідженнях по-різному підходили до предмету та методології.

У своїй концепції Кун широко використовує термін «нормальна наука». «Термін «нормальна наука» означає дослідження, що міцно спирається на одне або кілька минулих наукових досягнень – досягнень, які протягом деякого часу визнаються певним науковим співтовариством як основа для його подальшої практичної діяльності» [4, с. 28]. Разом з терміном «нормальна наука» Кун активно використовує поняття «парадигма». Виробництво ряду наукових

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

відкриттів «було в достатній мірі безпрецедентним, щоб залучити на тривалий час групу прихильників з конкуруючих напрямків наукових досліджень. У той же час вони були досить відкритими, щоб нові покоління вчених могли в їх рамках знайти для себе невирішені проблеми будь-якого виду. Досягнення, які володіють двома цими характеристиками, я буду називати далі «парадигмами», терміном, тісно пов'язаним з поняттям «нормальної науки» [4, с. 28].

Іншими словами «нормальна наука» базується на парадигмі, як наборі наукових проблем (які здаються найбільш важливими в рамках даного наукового співтовариства) і способів їх вирішення (методології). Чи можна виділити таку парадигму в психологічній науці? Очевидно, що свій «донаукових період» психологія провела в лоні філософії. Поява ж першої власне психологічної парадигми варто пов'язувати з діяльністю В. Вундта. Систематизувавши роботи своїх попередників і спираючись на природничо-наукові методи дослідження, Вундт зумів об'єднати і виділити психологію в самостійну науку. Безумовно, дана парадигма була досить хиткою і в основному спиралася на досягнення і методологію суміжних дисциплін. Дана парадигма робила наголос на дослідження фізіології нервових процесів, опускаючи проблеми, що могли похитнути хитку рівновагу, що виникла з її появою. Таку рівновагу, що тривала до кінця XIX століття можна вважати періодом «нормальної науки» в психології.

Кризу парадигми, що склалася в рамках психології Вундта, ймовірно слід пов'язувати з її нездатністю пояснити і об'єктивно дослідити феномен свідомості. З точки зору Куна, це обумовлено тим, що «вчені в руслі нормальної науки не ставлять собі за мету створення нових теорій, зазвичай, до того ж вони нетерпимі і до створення таких теорій іншими» [4, с. 50]. Дослідження спрямовані на розробку тих явищ і теорій, існування яких парадигма свідомо припускає. «Але якщо Кун розглядає цей феномен як «нормальний», то для Поппера він представляється «небезпечним» для науки і навіть для нашої цивілізації в цілому. «Нормальна діяльність» в науці в розумінні Куна здається його критикам нудною, нецікавою, яка не відбиває суті наукової творчості, а тому дуже важко визнати такий рід діяльності природним, нормальним, головним в історії науки. Заперечення викликає трактування праці вченого в період нормальної науки як механічної або навіть алгоритмізованої діяльності» [4, с. 282-283]. Слід зазначити, що розглядаючи позиції різних вчених на цей рахунок, можна частково погодитися і з позицією прихильників і точкою зору противників «нормальної науки» за Куном. Нормальна наука

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

забезпечує екстенсивний розвиток парадигми, розширює область її застосування і в цьому плані є безумовно прогресивною на певному етапі розвитку науки. При цьому, бачиться, що саме сама наукова практика в період існування «нормальної науки» поступово підводить наукову спільноту до точки, в якій для частини цього наукового співтовариства стає очевидною неможливість подальшого екстенсивного шляху. Крім того, в результаті розширення області застосування парадигми з'являється ряд так званих «білих плям», тобто вимальовується коло проблем, вирішення яких важко або зовсім неможливо в рамках існуючої парадигми. Кількість таких проблем і ступінь їх важливості для розвитку науки в цілому до кінця періоду «нормальної науки» більше не дозволяє відмахнутися від них як несуттєвих. Частина наукового співтовариства починає досліджувати ці нові проблеми, що були terra incognita для панівної парадигми, підбираючи методом проб і помилок нові методи дослідження. Так формується криза – претеча наукової революції. Але поки революція не сталася, парадигма намагається відстояти свої позиції, намагаючись вирішити нові проблеми старими методами, а також спираючись на авторитет найвизначніших вчених співтовариства, що визначали усю свою наукову діяльність сформовану парадигму.

Іншими словами, згідно Т. С. Куну криза парадигми полягає в нездатності відповісти на актуальні наукові проблеми засобами старої методології. Чи спостерігаємо ми подібний стан справ в сучасній психологічній науці? Безумовно, обмежившись вузьким колом актуальних для свого напрямку проблем, ізольовані психологічні школи виявляються нездатними відповісти на питання, що ставляться і з різним успіхом вирішуються в рамках інших психологічних напрямів.

Теорії, що виникли і розвивалися в психології на початку ХХ століття намагалися відповісти на питання, які не ставила парадигма ранньої психології. Цей період прийнято називати «відкритою кризою» в психології. М. Вертгеймер, К. Коффка, К. Левін, Дж. Уотсон, З. Фрейд, В. Дільтей, Е. Шпрангер та ін. своїми експериментами змінювали розуміння предмета і методів психологічного дослідження. Намагаючись подолати механістичний атомізм, антиісторизм, суб'єктивізм, інтелектуалізм старої психологічної парадигми вони поклали початок цілої низки течій та шкіл у психології: психоаналізу, біхевіоризму, гештальтпсихології, французької соціологічної школи, «розуміючої» психології. Але головним руйнівником парадигми став, мабуть, З. Фрейд та його психоаналіз. Психоаналіз запропонував абсолютно нову методологію дослідження в психології. «Відмінності в методі – між вимірюванням і

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

вільної асоціацією, між науковим спостереженням і клінічним втручанням, між статистичним аналізом і герменевтичною інтерпретацією, між об'єктивністю і суб'єктивністю – визначили те, що психологія і психоаналіз створили радикально різні знання» [17, с. 449].

Т. Кун бачить революцію наступним чином: «Іноді проблема нормальної науки, проблема, яка повинна бути вирішена за допомогою відомих правил і процедур, не піддається неодноразовим натискам навіть найталановитіших членів групи, до компетенції якої вона відноситься. В інших випадках інструмент, призначений і сконструйований для цілей нормального дослідження, виявляється нездатним функціонувати так, як це передбачалося, що свідчить про аномалії, які, незважаючи на всі зусилля, не вдається узгодити з нормами професійної освіти. Таким чином (і не тільки таким) нормальна наука збивається з дороги весь час. І коли це відбувається – тобто коли фахівець не може більше уникнути аномалій, що руйнують існуючу традицію наукової практики, – починаються нетрадиційні дослідження, які врешті-решт призводять всю дану галузь науки до нової системи приписів (commitments), до нового базису для практики наукових досліджень. Виняткові ситуації, в яких виникає ця зміна професійних приписів, розглядатимуться як наукові революції» [4, с. 22-23].

Підсумковий тріумф нових психологічних шкіл визначив нове обличчя психологічної науки на все ХХ сторіччя. Але чи була створена нова парадигма? Ряд західних істориків психології бачать такою парадигмою психоаналіз. Однак подальший розвиток і процес інституалізації цих нових теорій не дає нам можливості прийти до такого однозначного висновку. Пройшовши ряд трансформацій майже всі з «революційних» теорій існують і сьогодні (психоаналіз, біхевіоризм, гуманістична психологія та ін.) О.Д. Хомська вказує, що «у вітчизняній психотерапії жодна з концепцій особистості не може претендувати на статус загальноновизнаної» [13, с. 114]. Що ж завадило одній зі шкіл взяти верх і стати парадигмою? Справа, ймовірно, полягає в тому, що жодний з перерахованих напрямів не зміг повно і обґрунтовано відповісти на жодне з поставлених ними ж питань. Жодна зі шкіл не надала експериментів, що доводять її положення, а значить виникають сумніви в самому процесі їх верифікації та подальшої інституалізації.

Якою ж ми бачимо психологію на початку ХХІ століття? Як розвивалася психологічна наука в ХХ столітті? Кожна з психологічних шкіл дає своє бачення людини, ролі свідомого, несвідомого і

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

психічного життя в цілому. В.О. Мазілов зазначає: «Як будь-яка наука, покликана адекватно пояснювати свій предмет, психологія претендує на створення теорії психічного. І, будучи чесною перед собою, вона визнає: моделі, які вона продукує, поки вельми далекі від того, щоб дати несуперечливу картину психічного життя людини у всій її повноті і складності. Якщо виявляється, що наука її спрощує, піддає редуції, зводить до якихось окремих проявів, то саме ця обставина і змушує говорити про наявність кризи в психології» [6, с. 24].

Ряд як вітчизняних, так і зарубіжних психологів та істориків психології вбачають методологічну природу кризи психологічної науки. О.Д. Хомська вважає, що «обговорення методологічних проблем сучасної психології досить актуально, так як наявність методологічних ускладнень у різних галузях психології – вже факт, усвідомлення якого корисно і для загальної оцінки стану сучасної психології, і для прогнозу її майбутнього розвитку» [13, с. 112]. У відгуку на статтю О.Д. Хомської, Н.І. Чупрікова, погоджуючись в цілому з поставленим діагнозом, відзначає наявність «чергової методологічної кризи, що виникла у вітчизняній психології» [16, с. 126]. «З тим, що в сучасній психології існують «гострі теоретичні та методологічні труднощі і протиріччя», був згоден і В.В. Давидов. Про це ж писали в останні роки К.О. Абульханова, А.В. Брушлинський, В.П. Зінченко, О.К. Тихомиров та багато інших. Криза в психології зафіксована і зарубіжними авторами» [6, с. 24]. Але чи тільки в методології полягає причина сучасної кризи?

Ймовірно, кризовий стан психологічної дисципліни сьогодні, бере свої витoki на початку ХХ століття. Виникши тоді і дійшовши з деякими змінами до наших днів, психологічні школи по-різному дивляться на саму природу людини, тобто по-різному бачать предмет свого дослідження. «Одночасно співіснують різні «філософії людини», що пропонують різні техніки впливу на особистість пацієнта і по-різному пояснюють їх результати» [13, с. 114]. Очевидно також, що за ХХ сторіччя кожен з напрямів виробив свою «мову», таким чином, кожна зі шкіл по-різному трактує навіть ключові поняття своєї дисципліни, що ускладнює діалог. «Прихильники різних теорій подібні, ймовірно, членам різних культурних і мовних спільнот» [4, с. 267]. «Представники різних парадигм не використовують одну і ту ж методологію, а часто – одні і ті ж дані. Вони говорять на різних мовах, використовуючи свій власний категоріальний апарат» [7, с. 116]. О.Д. Хомська вказує на те, що в сучасній психологічній науці «співіснують явно суперечливі теоретичні концепції особистості, що інтерпретують практичні результати з діаметрально протилежних позицій» [13, с.

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

114]. В.Н. Порус в свою чергу наголошує, що немає такого визначення особистості, яке б задовольняло прихильників різних психологічних теорій. Кожна з психологічних шкіл веде комунікацію власною «науковою мовою» та з позицій власної парадигмальної методології, що ускладнює раціональний діалог або робить його взагалі неможливим.

Лакатос, розвиваючи попперівський фальсифікаціонізм, створив структурну концепцію науково-дослідної програми, що включає «жорстке ядро» і «захисний пояс». Все це є і у Куна, але саме у Лакатоса набуває чітку логічну структуру. Крім цього Лакатос, відносячи Куна до ірраціоналістів (чого сам Кун не визнавав), приділяє психологізму в конкуренції між науково-дослідницькими програмами вельми незначне місце. При цьому Лакатос пом'якшує строгість попперівського фальсифікаціонізму. Лакатос вказує на недостатність одного лише експерименту для спростування теорії, для її фальсифікації необхідне існування альтернативної гіпотези. Крім того, Лакатос ще більше ускладнює процес фальсифікації. У його теорії, жорстке ядро програми оточене захисним поясом, який в інтересах захисту жорсткого ядра може бути повністю замінений. Тобто спростуванню піддаються твердження, що складають захисний пояс програми. Таким чином, жорстке ядро теорії може захищатися протягом довгого проміжку часу ціною навіть повної заміни захисного пояса. Науково-дослідна програма не заперечується повністю навіть тоді, коли з'являється більш успішна альтернатива. Кілька програм можуть співіснувати, по черзі займаючи лідируючі позиції в рамках наукової дисципліни. У даному твердженні міститься головна відмінність в баченні наукової конкуренції Лакатосом і Куном. Кун не припускав паралельного співіснування декількох парадигм в рамках однієї дисципліни. Тимчасове співіснування парадигм за Куном обумовлено конкуренцією в рамках кризового періоду розвитку дисципліни і неминуче закінчується перемогою однієї з протиборчих парадигм. Таким чином, головною відмінністю у поглядах Лакатоса на конкурентні відносини між науково-дослідними програмами є принципове припущення одночасного співіснування декількох програм в рамках однієї дисципліни. Зміст жорсткого ядра, що визначає обличчя таких науково-дослідних програм буде значно відрізнятися, що неминуче призводить до їх автономії. Таким чином, конкуренція у Лакатоса має менш безкомпромісний характер. Програма, яка на певному етапі розвитку може поступатися більш успішній у вирішенні наукових проблем, зовсім не приречена: ґрунтуючись на нових відкриттях, вона знову може захопити

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

лідерство. Така конкуренція фактично створює ситуацію перманентної наукової революції. Однак наскільки може бути продуктивно таке положення в рамках дисципліни на тривалому проміжку? До певного етапу така конкуренція може носити конструктивний характер, проте на пізніших етапах призводить до неминучої атомізації та ізоляції окремих напрямів, як це сталося в психології в її сучасному вигляді. Наукові школи в рамках психології спираючись на різну методологію і на власний розсуд визначаючи сам предмет дисципліни створили фактично окремі вчення. Конкуренція в рамках психологічної науки має вигляд боротьби з вітряними млинами, оскільки конкуренти весь час мають справу із захисним поясом науково-дослідної програми, не маючи можливості спростувати ядро. Таким чином, комунікація між конкуруючими програмами зводиться до критики гіпотез *ad hoc*, при цьому використовується власна парадигмальна «мова» і методологія. Кожний такий напрям друкує власні фахові видання, які стають платформою для комунікації в рамках програми. Такі видання, як правило, закриті для публікацій представників конкуруючих науково-дослідних програм. Комунікація здійснюється в основному всередині програми, а самі програми приймають вигляд замкнених систем.

Таким чином, провівши аналіз історичної динаміки та поточного стану психологічної науки, ми констатуємо складну і багатофакторну структуру кризи, що склалася. Криза, очевидно, носить не тільки методологічний характер. Поточний стан психологічної науки зумовлений її розвитком протягом усього ХХ століття. Процес атомізації психологічних шкіл зумовив складність міжпарадигмального діалогу всередині психологічної науки. Очевидно, що слабка комунікація не могла спровокувати по справжньому серйозної конкуренції між течіями. Аналіз теорій росту наукового знання, які виникли і розвивалися в рамках філософії науки, підводить нас до висновку, що саме конкуренція між парадигмами детермінує прогрес науки. Таким чином, опускаючи дискусію про науковість ряду психологічних напрямів можна припустити що, рішенням кризи може стати більш глибокий діалог між течіями і вироблення єдиної платформи для розвитку психології на новому етапі.

Посилання:

1. Брунер Дж. Психология познания / Джером Сеймур Брунер; [пер. с англ. К.И. Бабицкого]. – М.: Прогресс, 1977. – 412 с.

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

2. История психологии (10-е – 30-е гг. Период открытого кризиса): Тексты. – 2-е изд. / Под ред. П.Я. Гальперина, А.Н. Ждан. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 364 с.
3. Коллинз Р. Четыре социологических традиции / Рэндалл Коллинз; [пер. с англ. В. Россмана]. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2009. – 320 с.
4. Кун Т. Структура научных революций / Томас Кун; [пер. с англ. И.З. Налетова]. – М.: Прогресс, 1977. – 300 с.
5. Лакатос И. Методология исследовательских программ / Имре Лакатос; [пер. с англ. В.Н. Поруса, А.Л. Никифорова]. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 380, [4] с.
6. Мазилев В.А. Методологические проблемы психологии в начале XXI века / Владимир Александрович Мазилев // Психологический журнал. – 2006. – №1. – С. 23-35.
7. Олейник А.Н. Научная коммуникация на стыке парадигм / А.Н. Олейник // Общественные науки и современность. – 2008. – №2. – С. 116-128.
8. Поппер К. Логика и рост научного знания (избранные работы) / Карл Поппер; [пер. с англ. Л.В. Блиникова, В.Н. Брюшинкина, Э.Л. Наппельбаума, А.Л. Никифорова]. – М.: Прогресс, 1983. – 605 с.
9. Поппер К. Нормальная наука и опасности, связанные с ней // Кун Т. Структура научных революций. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 608 с. – С. 525-537.
10. Психология и новые идеалы научности: материалы «круглого стола» // Вопросы философии, – 1993. – №5 – С. 3 – 42.
11. Рубинштейн С.Л. Философские корни экспериментальной психологии // Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, – 1973. – С. 68 – 90.
12. Хок Р. 40 исследований которые потрясли психологию / Роджер Р. Хок. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2008. – 509, [3] с.
13. Хомская Е.Д. О методологических проблемах современной психологии // Вопросы психологии, – 1997. – №3. – С. 112 – 125.
14. Фейерабенд П. Наука в свободном обществе / Пол Фейерабенд; [пер. с англ. А.Л. Никифорова]. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. – 378, [6] с.
15. Фейерабенд П. Против метода. Очерк анархистской теории познания / Пол Фейерабенд; [пер. с англ. А.Л. Никифорова]. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: Хранитель, 2007. – 413, [3] с.

16. Чуприкова Н.И. Какой должна быть сегодня научная психология? // Вопросы психологии, 1997. – №3. – С. 126 - 127.
17. Hollway W. Family Figures in 20th Century British «Psy» Discourses //Theory & Psychology, 2006. – Vol. 16 (4). – P. 443 – 464.

Орищенко М.М. Кризис современной психологии (философский анализ с позиций постпозитивизма).

В статье предпринята попытка комплексного философского анализа кризисного состояния современной психологической науки с позиций постпозитивизма. Рассмотрены и обобщены достижения исследователей данной проблемы. Сделана попытка проанализировать динамику и направленность роста научного знания в психологической науке. Основой данного анализа стали философско-научные теории постпозитивизма, что позволяет по-новому взглянуть на развитие психологической науки в XX веке и ее перспективы в веке XXI.

Ключевые слова: кризис, психология, парадигма, рост научного знания.

Oryshchenko M.M. The crisis of modern psychology (philosophical analysis from the standpoint of post-positivism).

An attempt of a comprehensive analysis of the philosophical crisis in the modern science of psychology from the standpoint of post-positivism was taken in this article. The achievements of researchers of the problem were reviewed and summarized. In the article was made an attempt to analyze the dynamics and direction of the growth of scientific knowledge in psychological science. The philosophical and scientific theories of post-positivism became the basis of this analysis, which gave us new opinions on the development of psychological science in the twentieth century and its prospects in the twenty-first century.

Key words: crisis, psychology, paradigm, the growth of scientific knowledge.

О.Солодка

ДИСКУРСИВНА КОРЕКЦІЯ ЛІНЕВІСТИЧНОГО ПОВОРОТУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПИТАННЯ

Аналізуючи практику сучасних філософських студій, - знакових тем, новітніх концептів, поширених методологем тощо, важко не помітити багатопланові преференції, які надаються концепту